Anja Pohončowa

Leksikaliske wobwliwowanje dolnoserbskeje pisneje rěcy pśez gornoserbšćinu

Pśedspomnjeśe

Wobwliwowanje pisneje rěcy pśez drugu njejo nic typiskego jano za serbsku situaciju. We wobłuku drugich slawinow možomy take wobwliwowanje cesćej zwěsćiś.[1] Lěpjej konsoliděrowana pisna rěc pśewzejo pśi tom pśikładnu funkciju za słabjej wuwitu pisnu rěc. Rědše su nawopacne pady, ale woni su eksistentne, teke w serbskem wobłuku, na což jo H. Jenč w swojom nastawku „K leksikaliskemu wliwej delnjoserbšćiny na hornjoserbsku spisownu rěč" (Jenč 1997) pokazał. Pożycanje dolnoserbskich słowow do gornoserbskeje pisneje rěcy jo pak wostało marginalne zjawjenje a źěl pla Jenča pomjenjonych słowow dolnoserbskego pochada teke njejo uzualny w nęntejšnej gornoserbskej pisnej rěcy. Wocywidny jo pak wliw gornoserbšćiny na dolnoserbsku pisnu rěc, wosebnje na polu leksiki a słowotworby, mjenjej w gramatice.[2] Pśedłažecy nastawk pokazujo na głowne cery leksikaliskego wobwliwowanja dolnoserbskeje pisneje rěcy pśez gornoserbšćinu na pśikłaźe wubranego tekstowego korpusa.[3]

Pśi pśeglědowanju tekstow jo se wukopało, až zewšym tak łažko njejo wotgranicowaś gornoserbske pożyconki wot samostatnje tworjonych dolnoserbskich słowow, což njezwisujo jano z bliskeju pśiswojźbnosću gorno- a dolnoserbšćiny, ale teke ze słěžeńskimi źěrami wosebnje na polu dolnoserbšćiny. Relatiwnje łažko daju se gornoserbske pożyconki hyšći w takich padach zwěsćiś, žož se jadna wo leksem, kotaryž dolnoserbšćina njeznajo (na pś. *kman-*). Wustupuju dalej pśikłady z leksemami, kenž dolnoserbšćina znajo, ale kenž wobchowaju njewužywane sufikse, což naslědku pokazujo tejerownosći na gornoserbsku pożyconku (na pś. *fachowc*). To same płaśi za wěste nominaciske typy, kotarež jo dolnoserbska pisna rěc z gornoserbskeje pśewzeła resp. na take pożyconki, kenž wotpowědny nominaciski typ reprezentěruju (na pś. kompozita z interfiksom *-o-*, wěcejsłowne pomjenjowanja typa *molaŕ-spisowaśel*). Wušej togo znajo dolnoserbska pisna rěc wjele słowow, kotarež jo se gornoserbšćina pożycyła z drugeje słowjańskeje rěcy, zwětšego z češćiny, ale teke z polšćiny (na pś. *cytaś*). Toś som mogała z togo wuchadaś, až take slawizmy su se do dolnoserbšćiny posrědnili pśez gornoserbšćinu. Togodla su leksikaliske źěła wo gornoserbšćinje ważne žrědło za mojo pśepytowanje. Pomjeniś cu mjazy drugim Stone (1971; 1979; 1985) a Jenča (1993; 1998), wosebnje Jentscha (1999).

Wobwliwowanje dolnoserbskeje pisneje rěcy pśez gornoserbšćinu njamožomy izolěrowane wobglědowaś a posuźowaś. Zapśěgnuś mamy powšykne rěcne wuwijanje a

---

[1] Na pśikład jo se běłorušćina orientěrowała pśi wotžywjenju a wobogaśenju słowotwornych srědkow běłoruskeje pisneje rěcy po rušćinje a polšćinje, pozdźej teke po ukrainšćinje. Susedne slawiny su służyli mimo togo ako žrědło pśi tworjenju abstraktnego a terminologiskego słownistwa abo pśi semantiskem kalkěrowanju (glej Gutschmidt 1973, 508 sl.).

[2] K wšakim zjawjenjam gornoserbskego wobwliwowanja w gramatice dolnoserbskeje pisneje rěcy glej mjazy drugim Faska (1998, 224 sl.).

[3] Ako zakład som wužywała wubrane lětniki dolnoserbskego tyźenika mjazy l. 1848 a 1995.

tendence, kenž se wotměwaju w tom samem casu. K tomu lice procowanja dolnoserbskich spisarjow wo wutwař pisnorěcnego słownistwa w jogo słowjańskosći, na drugem boce pak teke wo psibližowanje pisneje k ludowej rěcy. Togodla mamy podla fazow psiběrajucego trjebanja gornoserbskeje leksiki tejerownosći na nawopacnu tendencu žiwaś: na zwuchytowanje gornosorabizmow abo wěstych nominaciskich typow z pisneje rěcy.

1.1. W casu narodnego wozrožénja wustupujuce, gornoserbsku pisnu rěc nastupajuce procowanja wo wušu rěcnu kulturu su byli zwězane z tworjenim „cysteje" a „njeskazoneje" pisneje rěcy (Faska 1998, 82 a 152). We wobluku słownistwa jo šło psedewšym wo wutłocenje nimskich požyconkow z pisneje rěcy, kenž su se wumněnili pšez indigene tworby po psikłaže drugich slawinow. Toś te puristiske procowanja su zawinowali wutworjenje nowych rěcnych normow gornoserbskeje pisneje rěcy. Na leksikaliskej rowninje jo se to pokazało w substituciji germanizmow pšez staršu leksiku, pšez inowacije na bazy indigenego materiala abo pšez požyconki z drugich słowjańskich rěcow, wosebnje z češćiny. W dolnoserbskej pisnej rěcy zwěsćijomy w 19. stolěšu wo wjele słabjej wuformowane rěcnokulturelne procowanja. Wužywanje słowjańskich požyconkow, to groni de facto gornoserbskich, jo w celem sporadiske a pšeměnjenja leksikaliskeje normy, pširownujobne z tymi w gornoserbšćinje, njejsu byli.

Ze założenim dolnoserbskego tyženika w lěše 1848 su se rozšyrili wobluki nałožowanja pisneje dolnoserbšćiny, kotaraž jo była dotychměst wobgranicowana na religiozne a moralisko-powucujuce spise. Njeźli až su mogali prědne redaktory *Bramborskego serbskego casnika* aktualne tšojenja z politiki, gospodarstwa a techniki wopisowaś a po rěcy derje zmejstrowaś, su musali cesto nowe słowa tworiś. Redaktory su to wšako rozwězali. Normalnje su wužywali po psikłaže ludoweje rěcy germanizmy (kradu wjele z citatowym charakterom), hybridne tworjenja, werbalne a nominalne kompozita z adwerbielnym prefiksom ako prědnym cłonkom a pod., pšir. napš. *landtag, bezirkspräsidenta, erbprynz, reichskanzler, reichstag; prjotkgrono, wendawaś, nutśźěliś, źělbu braś.*[4] Ale teke, gaž su pisali wo wěcach wšednego dnja, su se měli po ludowej rěcy, pšir. *flejšar, flejšarski, lenkowaś, luft, folgowaś, fodrowaś, fora, štunda, blat, baldy, amtmann, anpśiś, fortnjasć.* Gornoserbske požyconki abo nowotworjone słowa na bazy indigenego materiala (kompleksne pomjenjowanja, deriwaty) abo po psikłaže drugich słowjańskich rěcow wustupuju w prědnem casu wobstaśa šańkego łopjenka jano sporadiski, na pš. *dawk* podla *steuer*, *cytaŕ* podla *lazowaŕ*, *drogowanje* podla *wandrowanje*, *gońtwa* podla *jagd*, *chorgoj* podla *fona* resp. *banaŕ* atd.[5] Teke pod redaktorstwom K. Šwjele njewuznajomy nejpjerwjej zasadne hynakše traktowanje nimskich požyconkow. Tam a sem wustupuju město nich resp. paralelnje k nim indigene słowa (*dostaś – krydnuś*, *casnik – zeitunga*), gornoserbske požyconki (*zeleznica – bona*, *dworniśćo –*

---

[4] Serbski material w šwabachskem pismje pšepišom do antiqua w žinsajšnem pšawopisu. Nimske požyconki z citatowym charakterom pšepišom jano do antiqua, pšawopis originala se njezměnijo.

[5] Prědny, ako jo eksplicitnje narażił nałožowanje gornoserbskich słowow město nimskich požyconkow, jo był J. B. Tešnaŕ (glej Tešnaŕ 1853, 68). Tešnaŕ nalicyjo na końcu swojogo nastawka 53 psikładow, wot kotarychž pochadajo 34 z gornoserbšćiny. Wot nich my hyšći žinsa w pisnej dolnoserbšćinje wužywamy 32 (na pš. *dworniśćo, casopis, rostlina, zběžk, wustawa*), dwě słowje stej se chylu wužywałej (*měsćanosta, rěcnica* w zmysle *gramatika*). Ale pominanje Tešnarja jo wostało tencas pšisamen njewusłyšane.

bonhof, hustawa – verfassunga, goźina – stunda/štunda atd.) abo neologizmy, samo měsło internacionalizmow (glej Starosta 2000, 53). Po pśistupjenju Hendricha Jordana a Mata Kosyka do redakcije w lěśe 1881 su se nimske pożyconki dalej wužywali po gorjejce pomjenjonem mustrje. Nadpadnjo pak, aż jo se powušył pożěl gornoserbskich pożyconkow a indigenych nowotworbow napśeśiwo pjerwjejšnym lětnikam. Namakajomy na pś. slědujuce gornosorabizmy: *pśinosk/pśinošk, goźina, zeleznica, pokładnica, posłańc, sto, togorownja, čitań/cytań, nabožyna, casopis, stawniska kazń, sejm, kraj, sob, sławny, brunica.*[6] Cu na tom městnje hyšći raz podšmarnuś, aż jo była gornoserbšćina pśecej jano j a d n o žrědło za nowe słowa. Mimo togo su se spisarje teke wo tworjenje nowych słowow na swojskej bazy procowali, pśir. na pś. slědujuce neologizmy, kenž su se jano po źělu pśesajźili: *swětlica* 'Scheinwerfer' (źinsa *swěšadło*), *lětašk* 'Flugzeug' podla gs. *lětadło* (źinsa *lětadło*), *samojězdźań* 'Auto(mobil)' (źinsa *awto*), *słyńcownica* 'Sonnenstich', *goźinow-pokazań* 'Uhr' (źinsa *zeger*), *wotstupadło* 'Abtritt, Toilette' (źinsa *wustup*), *pjenjezarnja* 'Geldinstitut, Bank', *drogowcyk* 'Wegweiser' (źinsa *drogownik*) atd.

1.2. Mjazy 1916 a 1933 jo Smolerjojc knigłyśišćarnja w Budyšynje wudawała dolnoserbski tyźenik. Wuzwignjom to, dokulaž namakajomy w toś tych lětnikach pomérnje wjele gornoserbskich formow, kenž by mogli ako šišćarske zmolki interpretěrowaś. Wětšy part jadna se pśi tom wo leksemy, kenž su w dolnoserbšćinje znate (na pś. *wiċny, skaźanje, swěċka*); *čitarje* a *żeleznica* pak stej njeadaptěrowanej gornosorabizma[7]. B. Šwjela wužywa cełko wědobnje gornoserbske abo nowotworjone słowa, aby leksikaliske źěry zapłatał abo nimske pożyconki narownał. Po pśikładze swojich pśedchadnikow wužywa won gornoserbske słowa, kenž su se mjaztym jużo do dolnoserbskego pisnoręcnego słownistwa zadomili, na pś. *krajan, dworniśćo, rostlina, sto, zemjan, pśedměsto, radnica, cytań, cytanka, družyna, drustwo, wustawa.* Na drugem boce won wuměnijo dolnoserbske nowotworby pśez gornoserbske słowa, na pś. měsło dotychměst wužywanych *dank, wudanki, nabranki* wustupuju pla njogo *dawk, wudawki, nabrawki* resp. *dochody.*

M. Witkojc, kotaraž jo w maju l. 1923 pśewzeła redakciju dolnoserbskego tyźenika, jo se měła w procowanjach wo wobchowanje a wumocnjenje słowjańskego charaktera dolnoserbskeje pisneje rěcy po swojich pśedchadnikach. Pśirownujomy-li jeje casnikarske teksty z donĕntejšnymi, njenadpadnjo jano pśibĕrajuca frekwenca w trjebanju gornoserbskich słowow, ale teke wustupowanje wjele „nowych" gornoserbskich słowow, wosebnje tak pomjenjonych hapax legomenow (na pś. *ludowc, njeskutk, polewka, wjelblud, splag, hudźba, kiž, kośćowc, kukurica, bažant, herbstwo*). Zwěśćijomy pomérnje konsekwentnu substituciju nimskich pożyconkow[8] pśez indigenu leksiku abo gornosorabizmy. M. Witkojc jo ako direktnu pśedłogu gornoserbske *Serbske Nowiny* wužywała. Weto njejo pśecej slĕpa pśewzeła abo nanejmjenjej nimski pśełožk dodała, ako pśiduce pśikłady pokazuju: gs. *66 wukrajnych swini* → ds. *66 wukrajnych (ausländisch) swinjow*, gs. *twornje* → ds. *twornje (fabriki)*, gs. *družstwo „Eintracht"* → ds. *towarstwo*

---

[6] W *Casniku* jo wot końca 70tych lět 19. stołśa rubrika „rěcnica" zaměstnjona, w kotarejž se nowotworjone słowa, ale teke starša dolnoserbska leksika cytarjam pśistupnje.

[7] *čitarje* resp. *żeleznica* wustupujotej jużo jśsnjej, na zachopjeńku bźez fonetiskeje adaptacije.

[8] Nimske pożyconki z citatowym charakterom wustupuju rědko, rowno tak ako jużo w casu redaktorstwa B. Šwjele.

„Eintracht", gs. *je čěskosłowakski staćan* → ds. *pśisłuša k českosłowakskemu statoju*, gs. *płaćizny* → ds. *płaśenja* a dr.

Princip pśipisanja do spinkowu w dolnoserbšćinje zwuconeje nimskeje požyconki resp. nimskego pśełožka wona kradu konsekwentnje dožaržujo, pśir. mjazy drugim slědujuce pśikłady: *cytaś (lazowaś), cytaŕ (lazowaŕ), njezbožo (njegluka), twornje (fabriki), lěkaŕ (duchtaŕ), pismik (buchštoba), swoboda (fryjot), wuswobožaŕ (lichowaŕ), straža (wacha), chorgoj (fona), mydło (zejpa), wunosk (dobytk)*; *dochody (Einnahmen), nimski sejm (Reichstag), romak* [sic!] *(Spargel), tkanina (Stoff), lažomnosć (Grund), zakoń (Gesetz), należnosć (Angelegenheit), płun (Gas)*.

W lěśe 1931 jo pśewzeł F. Rocha głownu redakcija *Serbskego Casnika*. Rocha wšak cełko njerezignujo na wužywanje gornoserbskich słowow, ale namakajomy je jano rědko. Wětšy part hyšći wustupuju w *Pśiłoze*, za kotaruž jo była aż do końca februara M. Witkojc zagronita. Na drugem boce dejali podšmarnuś, aż njezwěsćijomy žedno zasadne pśiběranje nimskich požyconkow.

1.3. Jasnu cezuru w trjebanju gornoserbskich słowow wiźimy w tekstowem korpusu po lěśe 1947, wosebnje w pěśźasetych a šesćźasetych lětach. To se pokazujo na jadnom boce we wjelikej licbje „nowych" gornosorabizmow, na drugem boce w stupajucej frekwency jich wustupowanja. Podobnje ako južo w lěśe 1848 su stojali redaktory něnto pśed nowymi nadawkami, kenž njezwisuju jano z rozšyrjenim temoweje wjelebocnosći *Casnika*, ale wosebnje z politiskimi a gospodarskimi pśeměnjenjami a z faktom, aż jo se pisna dolnoserbšćina nowym komunikaciskim sferam wotworiła.

Mjaztym, aż se wobgranicujo trjebanje gornoserbskich požyconkow w dowojnskem *Casniku* na krotke powěsćowe teksty, na wobrazowu pśiłogu abo někotare drogowańske reportaže, njezwěsćijomy po l. 1947 južo žednu restrikciju. De facto mogu wotněnta we wšych tekstowych družynach gornoserbske požyconki wustupowaś.

W dowojnskich tekstach wustupujuce gornosorabizmy ako *cytaś, cytanka, cysło, dworniśćo, gośćeńc, chorgoj, pśinosk, pśicyna, strona, zeleznica* se něnto doskońcnje sankcioněruju. Rownocasnje jo se wužywanje nimskich požyconkow kradu znižyło. Wušej togo pśesajźuju se pod gornoserbskim wliwom w běgu krotkego casa dotychměst njewužywane resp. rědko wužywane nominaciske typy ako kompozita z interfiksom *-o-* (*płunowod, pomnikošćit, ludogospodarski, wjelikokombinat, dalokostudij* atd.)[9] abo wěcejsłowne pomjenjowanja typa *molaŕ-spisowaśel*. Kompleksne pomjenjowanja, wobstojece z adjektiwa a substantiwa, substantiwa a substantiwa (w genitiwje) abo prepozicionalne konstrukcije se wěcej a wěcej rozšyriju a werbalne kompozita se jadnučki z pomocu regularnych prefiksow tworje (typ *wudaś* město *wendaś*).

Měrćin Nowak-Njechorński jo jano krotki cas ako redaktor dolnoserbskego łopjena statkował (1947 a 1948 w cełem 3 numery). Gornoserbske słowa wustupuju w jogo pśinoskach rědko; namakajomy pla njogo hyšći poměrnje wjeliku licbu germanizmow, kotarež su se pozdźej z pisneje dolnoserbšćiny wutłocyli, na pś. *wotštrofowaś, hyca, landrotstwo, krydnuś, krejz, lazowaŕ, land, numer, landowaŕ, luft*.

Wot lěta 1949 jo F. Mětšk w redakciji dolnoserbskeje pśiłogi chylku źěłał. Won jo głownje spisał drogowańske reportaže, casy teke wulicowańka a literarno-historiske pśinoski; mimo togo jo won basnił. W Mětškowych tekstach namakajomy cesto gornoserbske słowa a słowne formy (*jego, swojemu, staśan, tegdom, wobaraś, njelicomny,*

[9] W jadnotliwych padach možo se teke wo požyconki jadnaś.

železnica, wotjězniśćo, wustanica a dr.), napśeśiwo tomu jano mało germanizmow (mjazy drugim *wandrowańe, wobwachowaś*).

W pěśźasetych lětach grajo dalšny moment wjeliku rolu pśi pśiwześu gornoserbskich požyconkow, jo to wědobne pśibliženje gorno- a dolnoserbšćiny.[10] W toś tom zwisku mamy źiwaś na substituciju dolnoserbskeje leksiki (inkl. nowotworbow) pśez gornoserbsku leksiku (*podłožk* → *zakład, rozpokazowanje* → *wustajeńca, wopowěść* → *rozpšawa*), na wužywanje archaiskeje abo dialektalneje leksiki, jolic ma gornoserbšćina podobny ekwiwalent (na pś. *bor, dokonjaś, gajiś, šwarny, krawc, pěna*)[11] resp. na relatiwnje konsekwentne wobijanje wužywanja nimskich požyconkow (*lazowaś* → *cytaś, rachnowaś* → *licyś, wachowaś* → *stražowaś* atd.)

W dolnoserbskej pisnej rěcy po lěśe 1945 se wotměwajuce inowacije njamožomy jano wujasniś z tym, až jo se trjebanje gornoserbskich słowow abo dalšnych neologizmow rozšyrjowało. Markantne pśeměnjenja leksikaliskeje normy pisneje rěcy su zawinowane pśez pśenjasenje gornoserbskego modela,[12] kotaryž jo gornoserbšćina srjejź 19. stoléśa ze češćiny pśewzeła, a to z cilom slawizacije, wutwari a intelektualizacije pisnorěcnego słownistwa.[13] Rezultat jo był glědajucy na poměr pisneje dolnoserbšćinje k ludoweje rěcy ten samy ako za gornoserbsku rěc w 19. stoléśu: Pisna rěc jo se pśez swoju elitarnosć wěcej a wěcej zdalowała wot swojeje spocetneje baze, wot ludoweje rěcy. Fakt, až su wotněnta głownje njemaminorěcne powědarje pisnu dolnoserbšćinu formowali, jo toś to wuwiśe podepśěł a zmocnił.

Slědujuce pśeměnjenja leksikaliskeje normy dolnoserbske pisneje rěcy pod wliwom gornoserbšćiny daju se zwěsćiś:

a) pśisamen dospołne likwidowanje nimskich požyconkow z pisnorěcnego trjebanja; woni se narownaju pśez starše abo nowše indigene tworjenja resp. pśez gornoserbske požyconki;
b) pożělne wutłocenje dolnoserbskeje leksiki na dobro gornoserbskeje;
c) doskońcne substituěrowanje hybridnych nominalnych a werbalnych kompozitow pśez indigene tworjenja abo gornosorabizmy;
d) substituěrowanje werbalnych a nominalnych kompozitow z adwerbielnym prefiksom w prědnem członku pśez regularne kompozita abo gornoserbske požyconki;

---

[10] Potom, až su se członki rěcywědneje komisije pśi Domowinje na to dojadnali, až zjadnośenje serbskeju pisneju rěcowu južo njedajo se zwopšawdniś, su se za to wugronili, až dejała se dolnoserbšćina nanejmjenjej pśi tworjenju nowych słowow po gornoserbšćinje měś. K problemoju powojnskich procowanjow wo pśibliženje gorno- a dolnoserbskego pšawopisa pśir. Pohončowa (2000).

[11] Wužywanje zestarjeteje leksiki, kotaraž jo se pozdźej zasej do dolnoserbskeje pisneje rěcy integrowała resp. wochylu integrowała, jo wosebnje za teksty F. Mětška, M. Nowaka-Njechorńskego abo J. Frencla typiske.

[12] Gornoserbska pisna rěc jo pśewzeła funkciju modeloweje rěcy, po kotarejź pśikłaże jo dolnoserbska pisna rěc wšake ze swojogo słownistwa selektěrowała, což se rowno tak na słowotworjenje pośěgujo.

[13] Puristiske tendence w gornoserbskej pisnej rěcy w 19. stoléśu su se spěchowali pśez to, až su byli tencas podobne procowanja teke w nimskej a českej pisnej rěcy. Wušej togo njesmějomy direktny wliw českeje rěcy na w Praze studěrujuce inteligencu podgodnośiś (glej Stone 1968, 152). Wotpowědny zwisk mjazy Dolnoserbami a Čechami njejo wobstojał a mjazy Dolno- a Gornoserbami jo se won wobgranicował na mału licbu jadnotliwych luźi.

e) ceste wustupowanje kompozitow z interfiksom *-o-*;
f) ceste wustupowanje wěcejsłownych pomjenjowanjow typa *molař-spisowaśel*;
g) substituěrowanje wjelikego źěla kazusowych kompozitow pśez kompozita z interfiksom *-o-* resp. pśez wěcejsłowne pomjenjowanja;
h) wašnja adaptacije substantiwow a werbow łatyńsko-francojskego pochada po pśikłaźe gornoserbšćiny.

1.4. Wot 70tych lět 20. stoléśa wukristalizěrujo se w dolnoserbskej pisnej rěcy tendenca k demokratizaciji – wosebnje ewidentne zjawjenje w *Nowem Casniku*, pśirownujomy-li jo na pśikład z wucbnicami. Pomjenjona tendenca manifestěrujo se w popušćenju mocneje purizacije a z tym zwisujucem rezignowanju na trjebanje wjelikego źěla gornoserbskich słowow na dobro dolnoserbskich słowow. Město z gornoserbšćiny pśewzetych nominaciskich typow (wosebnje tak pomjenjonych o-kompozitow) preferuju se wotněnta kompleksne pomjenjowanja.[14] Rownocasnje wustupuju tam a zas nimske pożyconki (na pś. *bildki, gešefty, lody, präsent-suknja, domarkowaś se, lazowaś, wordowaś*), cesto do pazorkow stajone.

Tendenca k demokratizaciji jo se zawinowała na jadnom boce pśez podobne wuwiśe w gornoserbskej pisnej rěcy w běgu 60tych lět[15], na drugem boce jo se drje nastajenje redaktorow *Nowego Casnika* kradu pśeměniła: „Spisowna rěč dyrbješe so prócować wo akceptancu na wsy, měješe přestać dale slawizować a hornjosorabizować, mjenje intelektualizować. Tak su so cyle same wot so, ale pomału zhubili tute njetrěbne hornjoserbske słowa. Pisarjo su bóle dźiwali na ludowosć rěče a jednorosć tekstow, wosebje we wšědnej literaturje." (Starosta 1996).

W lěśe 1979 założona dolnoserbska rěcna podkomisija jo se mjazy drugim z problemom gornosorabizmow zaběrała, a to glědajucy na to, lěc su wostali jadnotliwe gornoserbske wuraze cuze abo lěc su se zadomili (glej Starosta 1984). Pśi tom jo rěcna podkomisija porucyła wutłocenje takich gornoserbskich słowow, kenž daju se pśez dolnoserbske narownaś, na pś. *sewjer → podpołnoc, zapad → podwjacor, wocl → stal, kejžbowaś → glědaś na* a druge (teke tam).

W 90tych lětach wuznajomy w pisnej rěcy wotnowotki pśichylenje k ludowej rěcy, kotarež se mjazy drugim wotbłyšćujo w pśiběrajucem trjebanju nimskich pożyconkow nic jano typa *lazowaś, tyšaŕ, štunda*, ale tejerownosći typa *fryštuka, krystbrot, holiś* atd., dialektalnych słowow a formow, skrotconych deklinaciskich kóncowkow adjektiwow a pronomenow w genitiwje, w procowanju wo wužywanje jadnorych syntaktiskich konstrukcijow abo w tom, cysto pisnorěcnych słowow wobijaś. W lěśe 1994 nowozałożona Dolnoserbska komisija jo pśez swoju rěcnu politiku take njediferencowane wužywanje nimskich pożyconkow a dialektizmow w pisnej rěcy do dalokeje měry wotpopadnuła a wěste směrnice nastajiła (glej Starosta 1994). Tak su se sankcioněrowali jano pożyconki, kotarež su se južo w 19. stoléśu w dolnoserbskem pismojstwje zadomili a kotarež su fonetiski a morfologiski adaptěrowane (na pś. *šlodaŕ, librowaś, šupowaś*), dalej lice k tomu germanizmy, kenž se w swojom woznamje rozeznawaju wot indigenego słowa (*labowaś – žywiś se, rachnowaś – licyś* atd.) a take, kenž goże se za stilistisku diferen-

[14] Pśeglěd uzualnych nominaciskich typow w modernej dolnoserbskej pisnej rěcy podajo Starosta (1999a, 215 sl.).

[15] Mocny wliw drugich slawinow na gornoserbšćinu jo popušćił w běgu 60tych lět. To se jano na wužywanje resp. njewužywanje jadnotliwych słowow njepośěgujo, ale rowno tak na wěste nominaciske typy (glej Faska 1998, 245 sl.).

caciju (*bjatowaś – modliś se, duchtaŕ – gojc* atd., glej teke tam). Pominanje za dalšnym wědobnym wuměnjenim gornoserbskich słowow pśez dolnoserbske se jano hyšći na někotare konkretne wuraze pośěgujo. Wětšy part jo dolnoserbska pisna rěc na połnje integrowane gornosorabizmy pokazana (*wliw, wobwliwowaś, zasada* a dr.). Slěpe zwuchytowanje wšych takich słowow by k slědkoju njestabilnosć pisnorěcnego słownistwa woznamjeniła.

Weto namakajomy w dolnoserbskem tyżeniku 90tych lět hyšći gornosorabizmy, za kotarež w 80tych lětach w pśepytowanem korpusu žedne pśikłady njamamy abo jano sporadiske, na pś. *pśicyna, narodniny, wustaw, pśipad.* Wosebnje we wustnej rěcy dolnoserbskeje inteligence wostanu aż do źinsajšnego wšake gornosorabizmy uzualne, kotarež su se z pismojstwa južo dawno zgubili (na pś. *kejźbowaś, spytaś*).[16] W celem wiźone njejo južo wužywanje gornoserbskich słowow problematiski za dolnoserbsku pisnu rěc. Wšak podpěrajo se Dolnoserbska rěcna komisija pśi tworjenju noweje terminologije – a takeje jo wjele nastało w běgu slědnych 10 lět – teke na gornoserbske wotpowědniki, ale normalnje wobgranicujo se to na wužywanje togo samogo abo podobnego nominaciskego mustra, na pś. ds. *wotbocna šypka* 'Abbiegepfeil' – gs. *wotbočny kłok;* ds. *akcijowe towaristwo* 'Aktiengesellschaft' – gs. *akcijowe towarstwo*; ds. *samozastupowanje* 'Alleinvertretung' – gs. *samozastupowanje, samozastupnistwo*; ds. *stare wobśěžerija* 'Altlasten' – gs. *stare wobćežma*; ds. *zastojaŕ amta* 'Amtsleiter' – gs. *nawoda amta* (pśir. protokol Dolnoserbskeje rěcneje komisije dnja 5. 12. 1998).

2.0. Wuchadajucy z gorjejce naspomnjonego goźe se styri głowne motiwacije zwěsćiś, kotarež su pśewześe gornoserbskich słowow zawinowali abo podpěrali:

a) wutwaŕ dolnoserbskego pisnorěcnego słownistwa a jogo intelektualizacija;
b) slawizacija pisnorěcnego słownistwa;
c) procowanja wo pśibliženje dolno- a gornoserbšćiny;
d) indiwidualna rěcna interferenca.

Mjaztym, aż w 19. stoléšu stej byłej głownej motiwaciji za wužywanje gornoserbskich słowow slawizacija resp. wumocnjenje słowjańskego charaktera pisneje dolnoserbšćiny na jadnom boce a leksikalna wutwaŕ na drugem boce, stej se k tomu po lěšu 1945 pśitowaršyłej procowanja wo mjazsobne pśibliženje gorno- a dolnoserbšćiny a rěcna interferenca. To groni, aż statkuju srjejź 20. stoléša wšykne motiwacije naraz. Wušej togo su byli pominanja za wutwarju, intelektualizaciju a slawizaciju dolnoserbskeje pisneje rěcy po l. 1945 wo wjele intensiwnjejše ako do togo. Po l. 1945 jo se mimo togo nosarstwo pisneje rěcy kradu pśeměniło: Maminorěcnych powědarjow z dolnoserbskeju pisnorěcneju kompetencu njejo južo teliko było, tak aż jo se pisna dolnoserbšćina formowała głownje wot luźi, kotarychž mamina rěc jo była gornoserbšćina abo nimšćina.

3.0. Dolnoserbske słowniki 20. stoléša[17] wšakorako wotbłyšćuju gornoserbsku leksiku, a to wotwisujucy wot koncepcije słownika, wot materialoweje baze abo z glědanja leksikografa na integrowanosć jadnogo abo drugego słowa.

Muka jo swojo wotglědanje tak wopisał: „Ja pak cu ze swójim słownikom wósebśe dolnoserbski rěcny pokład po móžnosći dospołne zgromaźony pśed zagińenim humožyś

---

[16] Toś to zjawjenje jo typiske za luźi, kotarež su se dolnoserbšćinu w šuli pśiswojili.

[17] Z 19. stoléša pochada jano Zwahrowy słownik (1947), kenž pak za how wobjadnany problem žednu rolu njegrajo.

a hobźěłany rěcyspytnikam pódaś. A tak som sebe ako pśedne pšawidło stajił, aż ńok sam žednych nowych słowow twóriś, a som wětšy źěł pśi kuždem słowe pśispomńeł, wótkul jo mam; jano pśi wótwožowańach a pśi zestajanych słowjasach, kaž pśi słowach a gronach, kótarež su wšedńe trěbane a dolnoserbskej (Chóśebuskej) pismowskej narěcy pśisłušaju, mějach take pśispomńeśe za ńetřebne." (Muka 1911–1928, VII). Podla indigenego słowjańskego słownistwa jo Muka pśewzeł nimske požyconki, dalokož su se do dolnoserbšćiny zadomili, dalej młodše nowo tworjone słowa a teke požyconki z gornoserbšćiny.[18] Změstymi Muka gornoserbski pochad eksplicitnje njepomjenijo, to groni, aż z njepodaśa gornoserbskego pochada njesmějomy bźez wšogo suźiś, aż wotpowědne słowo jo dolnoserbske (na pś. *cytanka, dopisnica, kukurica, nalětnik, pismik*).

Kapsnej słownika B. Šwjele (1953; 1961), wobźěłanej wot A. Mitaša, njewotbłyšćujotej cały wot B. Šwjele nazběrany material. Na drugem boce jo wobźěłaŕ pśidatnje pśewzeł nowotworby, kenž su pak ako take markěrowane. We wobyma słownikoma se žedne kwalifikatory njewužywaju, kenž na pochad abo integrowanosć pokazuju.[19] Weto namakajomy teke how gornoserbske słowa a možomy togodla jeju nanejmjenjej do pśirownowanja z drugimi słownikami zapśěgnuś.

Šulskej słownika (Starosta 1985; Jannasch 1990) stej teke po licbje lematow kradu wobgranicowanej. Weto wonej pokazujotej na integrowanosć resp. njeintegrowanosć wšakich gornoserbskich požyconkow. Mjaztym, aż možo Starosta (1985) južo njeaktualnu leksiku do swojogo słownika zapśěgnuś a eksplicitnje na njeintegrowanosć pokazaś, ma Janašowy słownik hynakšy nadawk. W nimsko-dolnoserbskem słowniku – wosebnje pon, gaž jo wopśimjeśe kradu wuske – musym se na wužywanu, aktualnu leksiku koncentrěrowaś. Z tym možo Janašowy słownik jano indirektnje – pśez brach gornoserbskeje požyconki ako ekwiwalent na serbskem boce – na njeintegrowanosć pokazaś.

Wosebnje ważny jo glědajucy na posuźowanje integrowanosći/njeintegrowanosći nejnowšy, kradu wobšyrny dolnoserbsko-nimski słownik (Starosta 1999b). Frekwentne gornoserbske, źinsa južo njeaktualne požyconki su how ako take markěrowane (z kwalifikatorom *Os*, to groni, z gornoserbšćiny pochadajucy, njepisnorěcne). Dalšne gornosorabizmy, typiske jano za cysto pisnorěcne komunikaciske wobłuki su markěrowane z *lit* (to groni, aż njejsu ludorěcne, wustupuju pak w literaturje). Druge gornoserbske požyconki zewšym markěrowane njejsu a to možo na jich integrowanosć pokazaś. Pśirownowanje jadnotliwych słownikow glědajucy na pśewześe/njepśewześe gornoserbskich požyconkow abo na wužywane kwalifikatory[20] jo pśinjasło dosć zajmny rezultat. Koncentrěrujom se na rozdźělne podaśa kwalifikatorow, dokulaž njejsu słowniki jadnak wjelike. Tak zapśimnjejo Starosta (1999b) wo wjele wěcej gornoserbskich požyconkow (aktualnych a njeaktualnych) ako Starosta (1985) a Jannasch (1990) južo dla większego wobpśimjeśa. Wotchylnych markěrowanjow pla Starosty (1985) a Jannascha (1990) som jano mało namakała, na pś. jo Jannasch (1990) někotare słowa z *lit* markěrował, mjaztym, aż Starosta (1985) je hyšći njemarkěrujo, na pś. *carnidło, namornik, njedostatk, wotrěd*. Nawopacne zjawjenje wustupujo rědšej, na pś. *chytańca, lěttysac, po-*

---

[18] Z tym se Mukowa słownikarska koncepcija jasnje rozeznawa wot teje Pfuhla (1866) abo Krala (1927), kotarejž stej purizacije gornoserbskeje pisneje rěcy dla indiwidualnje tworjone słowa zapśimnułej (glej Jenč 1977).

[19] W Šwjelowem słowniku (1961) jo wšakim lematam gwězdka (*) pśipisana. To groni, aż njeby se wotpowědne słowo wěcej wužywaś dejało w modernej pisnej rěcy.

[20] Dokulaž jano Starosta (1985), Jannasch (1990) a Starosta (1999b) kwalifikatory wužywaju, wobgranicujom pśirownowanje na toś te tśi słowniki.

chod, znamka. Pśirownujomy-li Jannascha (1990) a Starostu (1999b), dostanjomy podobny wobraz. Wotchylenja w markěrowanju potrjefijo mjazy drugim slědujuce pady: Pla Jannascha (1990) su někotare gornoserbske požyconki (njemarkěrowane) zastujone, kotarymž jo Starosta (1999b) pśipisał kwalifikator, a to *lit* (na pś. *chytańca, gromak, chłostanje, pśedłoga*) abo negatiwny kwalifikator[21] (na pś. *dyrdomdej, powětšon, kulowc, wapno*). Pla Starosty (1985) su wšake gornoserbske požyconki bźez markěrowaja zastupjone, kenž pak w jogo drugem słowniku (1999b) jużo zewšym zapisane njejsu, na pś. *dalokowid, ludospyt, pospytaś* (w zmysle *wopytaś*). Dalšny źěl jo z kwalifikatorowm *lit* markěrowany (na pś. *carnidło, gromak, kopańca, prědownik*) a dalšny z negatiwnym kwalifikatorom, na pś. *grjekski, swědobniwy, nastrawa, doskończny, wotpogląd, dochody*.

Su to jano někotare pśikłady, kotarež pokazuju na rozdźělne markěrowanja w nejnowšych dolnoserbskich słownikach. Diference, kotarež w cełem wiźone njejsu kradu wjelike, mogu zawinowane byś pśez dalšne rěcne wuwiśe, kodifikatoriske źěła rěcneje komisije, materialowu bazu abo pśez subjektiwne posuźowanje awtorowu.

Zespominanje

Pśewześe wjelikeje licby gornoserbskeje leksiki, wosebnje pak pśenjasenje gornoserbskego modela do dolnoserbskeje pisneje rěcy po l. 1945 jo zawinowało signifikantne pśeměnjenja jeje leksikaliskeje normy. Dokulaž jo była jadnučko pisna rěc potrjefjona, nic pak ludowa rěc, jo se diskrepanca mjazy wobyma eksistencowyma formoma kradu powušyła a z tym akceptanca pisneje rěcy pśez dolnoserbsku ludnosć pomjeńšyła. To mamy wuzwignuś ako nejwažnjejše negatiwne wustatkowanje gornoserbskego wobwliwowanja. Na drugem boce možomy zwěsćiś z fakta, až jo se relatiwnje wjele gornoserbskich požyconkow integrěrowało do dolnoserbskeje pisneje rěcy, až jo měło toś to wobwliwowanje teke pozitiwne konsekwence. Pśez zmocnjenje słowjańskego charaktera pisneje dolnoserbšćiny jużo w 19. stoléśu su nosarje pisneje rěcy kśěli powušyś jeje prestiž.[22] Wobglědujucy to w tencasnem cełosłowjańskem kontekśe jo to było trěbne za wukšušenje swojskego narodnego wědobnja. Pozdźej su nosarje dolnoserbskeje pisneje rěcy wosebnje abstraktne słownistwo a wěste terminologije z pomocu gornoserbšćiny wutwarili a modernizěrowali. Z tym jo možno było, dolnoserbsku pisnu rěc w nowych komunikaciskich sferach zasajźowaś a jej pśeżywjenje pod nowymi towarišnostnymi wuměnjenjami garantěrowaś. To jo za woznam pisneje rěcy mjazy eksistencowymi formami jadneje rěcy moment, kenž njesmějomy podgodnosćiś.

Wot srjejźi 70tych lět wuznajomy w dolnoserbskej pisnej rěcy (wosebnje w dolnoserbskem tyźeniku) tendencu k demokratizaciji, kotaraž se manifestěrujo w pśiwobrośenju k ludowej rěcy a w zwuchytowanju cysto pisnorěcnych, cesto gornoserbskich

---

[21] Pod negatiwnymi kwalifikatorami rozmějom take, ako na njeaktualne trjebanje pokazuju, potakem *dial, Os, alt, arch* (mogu teke kombinowane byś). Jolic jo *lit* z jadnym tych negatiwnych kwalifikatorow kombinowany, wobglědujom cełkowne markěrowanje ako negatiwne.

[22] Ako pozitiwne mamy teke posuźowaś jużo srjejź pśeśasetych lět poznajobnu stabilizaciju gramatiskeje a leksikaliskeje normy. Pśesajźili su se mjazy drugim deklinaciske kóncowki adjektiwow a adjektiwiskich pronomenow w lok.sg. *-em* resp. *-om* (hyšći do srjejźi 50tych lět su se mimo togo wužywali *-ym/-im*). W někotarych padach su pak dalej dwojne formy dowolone ako prefiksa za tworjenje superlatiwa *nej-* a *nejž-*.

elementow. Wot zachopjeńka 80tych lět se toś ta tendenca zmocnijo pśez źěłabnosć dolnoserbskeje rěcneje podkomisije, kotaraž jo podpěrała substituciju njetrěbnych gornosorabizmow pśez dolnoserbske słowa a to tam, źož jo to možne a rozymne. Rownocasnje akceptěrujo se w pisnej rěcy wobgranicowane wužywanje germanizmow. W 90tych lětach zwěsćijomy mocnjejšu orientaciju na ludowu rěc teke we wustnem trjebanju pisneje rěcy pśez dolnoserbsku inteligencu. W tom se teke zwuraznijo procowanje wo emancipaciju Dolnoserbow wot Gornoserbow w rěcnopolitiskich a rěcnopraktiskich pšašanjach. Zda se, až jo pśibližowanje k ludowej rěcy logiska konsekwenca, glědamy-li na pśewšo puristiski wusměrjone rěcnokulturelne procowanja w prědnych powojnskich lětźasetkach.

Citowana literatura

Faska, H. 1998 (Red.): Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Serbšćina. Opole.

Gutschmidt, K. 1973: Parallele und divergente Entwicklungstendenzen in jungen slawischen Literatursprachen aus soziolinguistischer Sicht. W: Zeitschrift für Slawistik, 18, 498–514.

Jannasch, P. 1990: Wörterbuch Deutsch-Niedersorbisch = Němsko-dolnoserbski słownik. Bautzen.

Jenč, H. 1977: Serbska leksikografiska tradicija a leksikalna norma hornjoserbskeje spisowneje rěče. W: Lětopis, Reihe A, 24/1, 1–11.

Jenč, H. 1993: K prašenju druhosłowjanskich leksikaliskich wliwow na hornjoserbsku spisownu rěč w dobje do narodneho wozrodźenja. W: Lětopis, 40/1, 70–76.

Jenč, H. 1997: K leksikaliskemu wliwej delnjoserbšćiny na hornjoserbsku spisownu rěč. W: Lětopis, 44/1, 93–99.

Jenč, H. 1998: K róli cuzych rěčow při leksikaliskim wuwiću hornjoserbskeje spisowneje rěče. W: Lětopis, 45/1, 59–66.

Jentsch, H. 1999: Die Entwicklung der Lexik der obersorbischen Schriftsprache vom 18. Jahrhundert bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. Bautzen.

Kral, J. 1927: Serbsko-němski słownik hornjołužiskeje rěče = Wendisch-deutsches Wörterbuch der oberlausitzer Sprache. Bautzen.

Muka, A. 1911–28: Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow = Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte. Bd. 1, St. Petersburg 1911–1915; Bd. 2 und 3 Prag 1928.

Pfuhl, [Ch. T.] 1866: Lausitzisch-Wendisches Wörterbuch = Łužiski serbski słownik. Budissin.

Pohončowa, A. 2000: Procowanja wo pśibliženje gorno- a dolnoserbskego pšawopisa po lěše 1945. W: Lětopis 47/1, 3–21.

Starosta, M. 1984: Ze źěła dolnoserbskeje rěcneje komisije. W: Rozhlad, 34, 45–47

Starosta, M. 1985: Dolnoserbsko-němski słownik = Niedersorbisch-deutsches Wörterbuch. Budyšyn.

Starosta, M. 1994: Zasady a směrnice źěłabnosći Dolnoserbskeje rěcneje komisije. W: Rozhlad, 44, 421–423.

Starosta, M. 1996: Slawizacija leksiki rewolucionujo skutkowała. W: Serbske Nowiny, 20.9.1996 a 11.10.1996, Předźenak.

Starosta, M. 1999a: Der moderne niedersorbische Wortschatz – Entwicklungstendenzen in der Nachkriegszeit. W: G. Spieß (Hrsg.): Modernisierung des Wortschatzes europäischer Regional- und Minderheitensprachen. Tübingen, 207–221.

Starosta, M. 1999b: Dolnoserbsko-nimski słownik = Niedersorbisch-deutsches Wörterbuch.

Starosta, M. 2000: Pśinosk K. Šwjele ku konsolidaciji pisneje dolnoserbšćiny a jeje leksikalneje wutwari. W: Rozhlad, 50, 52–56.

Stone, G. 1968: Der Purismus in der Entwicklung des Wortschatzes der obersorbischen Schriftsprache. W: Přinoški k serbskemu rěčespytej. Budyšin, 152–157.

Stone, G. 1971: Lexical Changes in the Upper Sorbian Literary Language during and following the National Awakening. W: Lětopis, A, 18/1, 1–127.

Stone, G. 1979: Dalsze uwagi o zapożyczeniach słowiańskich w górnołużyckim języku literackim. W: Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, Warszawa, 18, 267–273.

Stone, G. 1985: Wo Smolerjowych leksikaliskich innowacijach. W: Lětopis, Reihe A, 32/1, 35–38.

Šwjela, B. 1953: Deutsch-niedersorbisches Taschenwörterbuch. Bearbeitet von A. Mitaš. Bautzen.

Šwjela, B. 1961: Dolnoserbsko-němski słownik. Budyšyn.

Tešnaŕ, J. B. 1853: Sserske Sslowa k'ßerskim Hutſchobam. W: Bramborski serbski casnik, 6, nr. 15–18.

Zwahr, J. G: 1847: Niederlausitz-wendisch-deutsches Handwörterbuch. Hrsg. von J. C. F. Zwahr. Spremberg.